

ЖИВОТЪТ В ОБСАДЕНИЯ ОДРИН И СПАСИТЕЛНАТА РОЛЯ НА БЪЛГАРО-КАТОЛИЧЕСКАТА ГИМНАЗИЯ ПО ВРЕМЕ НА БАЛКАНСКАТА ВОЙНА

*Едно документално свидетелство
на полския възкресенец Адолф Ружницки*

Проф. дин Светозар Елдъров

През 2024 г. в научния орган на Тракийския научен институт, респективно на Съюза на тракийските гружества в България, публикувах четири свидетелства за живота и събитията в Одрин по време на Балканската война (1912–1913).¹ И четирите са писани от българи, които лично са преживели граматичните исторически събития – петмесечната обсада на крепостта, двудневната победоносна атака на българската войска, посрещането на дългоочакваните освободители.

Първото по хронология е писмото на българския католически свещеник Иван Гаруфалов, родом от Малко Търново, член на полското религиозно-монашеско общество, посветено на Възкресение Христово, което е тясно свързано с историята на тракийските българи от средата на XIX и началото на XX в. По време на обсадата на Одрин той е учител в Българо-католическата гимназия в града. Писмото му е писано броени дни след пагането на Одринската

---

¹ **Елдъров, Св.** Български свидетелства за живота и събитията в Одрин по време на обсадата през 1912-1913 г. – Известия на Тракийския научен институт, кн. XXI. София, 2024, с. 380-427.

крепост на 13 март 1913 г. и е адресирано до неговия брат Стойчо Гаруфалов, офицер от българската армия и активен деец на македоно-одринското освободително движение.

Следват два спомена на българи, свързани с екзархийското училищно-просветно дело в Одрин – учителят Стоян Бъчваров и ученикът Светослав Димитров от прочутата българо-екзархийска гимназия „Д-р Петър Берон“. За първи път техните спомени са били оповестени 50 години след превземането на Одрин от българската войска, като са представени под формата на съобщения в юбилейната научна конференция, състояла се на 26 март 1963 г. в София. Последното свидетелство от тази публикация принадлежи на моя близка роднина – Рагка Елдърова, сестра на дядо ми по бащина линия, която по стечение на обстоятелствата е заварена от Балканската война като 12-годишна ученичка в Педагогическия девически лицей „Мария Лурдска“ на загребските милосърдни сестри в Одрин. През 1979 г. като студент в Историческия факултет на Софийския университет помолах леля Рагка, както я наричахме в нашето семейство, да сподели детските си спомени от обсадата на Одрин. Като пенсионирана учителка с дългогодишен стаж, тя прилежно изпълни желанието ми с обширно писмо.

Колкото и да бяха различни според индивидуалността, възрастта, образованието и обществения статут на авторите им, тези четири свидетелства удивително съвпадаха по отношение не само на общия дух, но и във връзка с редица детайли от живота на обсадения Одрин през 1912–1913 г. Може да се каже, че това е една своеобразна обобщена гледна точка на българите, които са преживели петмесечната обсада в очакване на своите освободители и спасители.

С настоящата публикация – специално за поредния том на сборник „Тракия“ на филиала на ТНИ в Хасково и като

знак на моето уважение към основателите, издателите, редакторите, авторите и читателите на това ценно и полезно тракийско периодично издание – представям за първи път още едно документално свидетелство за живота и събитията в Одрин по време на Балканската война. То принадлежи на Адолф Ружницики, префект на възкресенската мисия и учител в Българо-католическата гимназия в града. Публикувано е през 1914 г. в отчета на гимназията за учебната 1913–1914 г.² Тук трябва да поясня, че полските възкресенци, респективно Българо-католическата гимназия в Одрин, разполагат със собствена печатница. Техните издания не се регистрират в България и по тази причина не присъстват в седемтомния библиографски указател на българските печатни издания за периода 1878–1944 г., издание на Народната библиотека „Кирил и Методий“ в София.³ На практика те са библиографска рядкост и като цяло са напълно непознати на българската историческа наука. Това особено се отнася за цитирания отчет на Българо-католическата гимназия от 1914 г., тъй като с унищожаването на българското присъствие в Одрин на практика приключва и десетилетната културно-просветна и църковно-религиозна дейност на полските възкресенци в Одринска Тракия.

Макар Адолф Ружницики, автор на настоящото документално свидетелство, да е поляк по националност, той може да се причисли към българската гледна точка по много причини. На първо място заради това, че полските възкресенци безрезервно и всеотдайно подкрепят българската културно-просветна и национално-политическа кауза в

---

² Отчет на Българо-католическата гимназия на отците възкресенци в Одрин за Учебната 1913-1914 година. Одрин, Печатница на О.О. Възкресенци, 1914, 59 стр.

³ Български книги 1878-1914. Библиографски указател. София, 1978-1983, 1995. Т. 1-7.

Одринска Тракия. Всички поляци от възкресенската мисия в Одрин знаят отлично български език, изпитват искрени славянофилски чувства към българите в града и вилаета, познават лично мнозина от по-видните одрински българи. Но има и нещо друго – като духовни събратя от полската възкресенска мисия и колеги преподаватели от Българо-католическата гимназия Адолф Ружницки и Иван Гаруфалов не само заедно са преживели събитията от обсадата на Одрин, но по всяка вероятност и съвместно са участвали в съставянето, редактирането и издаването на цитирания училищен отчет от 1914 г. По редица особености на композицията и фактологията на текста правя обосновано предположение, че Иван Гаруфалов е бил съпричастен по някакъв начин към създаването на приложения тук текст.

За да се разберат по-добре същността, контекста и детайлите на това документално свидетелство е необходимо да се приведат някои сведения за числеността на българите в Одрин, техните просветно-религиозни институции и конкретно нещо повече за полските възкресенци и Българо-католическата гимназия, на които по волята на съдбата и обстоятелствата се пада да изиграят важна спасителна роля по време на Балканската война.

В навечерието на Балканската война

ОДРИН Е ВТОРИЯТ ПО БРОЙ НА НАСЕЛЕНИЕТО ГРАД В ЕВРОПЕЙСКИТЕ ВИЛАЕТИ НА ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ

след Солун. Както всички статистики за региона в тази епоха, статистиките за него са само приблизителни. Според повечето български източници градът наброява около 80 000 жители, от които 30 000 са мюсюлманите, в мнозинството си турци, но също албанци, цигани и гр., 22 000 гър-

ци, 12 000 евреи, 10 000 българи, 4000 арменци и 2000 други, предимно европейци.⁴ Според други статистики, цитирани от чужди военни кореспонденти през войната, Одрин до обсадата е имал население от 120 000 души, от които 55 000 турци, 20 000 гърци, 20 000 евреи, 10 000 българи и 6000 арменци.⁵

Българите в Одрин обаче са около 10 000 още по време на Руско-турската война от 1877–1878 г. След това постоянно намаляват, което е тенденция изобщо за българското население в Одринския вилает. Проф. Любомир Милетич обяснява това с репресиите срещу националноосвободителното движение: „Строгите мерки, които турското правителство взе по време на въстанието на 1903 г. и след него в течение на десетте години до избухването на войната на 1912 год. в твърде значителна степен намалиха числеността на българщината в Одринския вилает“. Милетич привежда като доказателство рапорт на българския консул в Одрин, според който за този период от Одринския вилает се изселили в България 2787 български семейства, или около 14-15 хиляди души.⁶ Тази тенденция обаче не е само последица от репресиите срещу революционното движение и въстанието, а целенасочена политика за обезбългаряване и етно-религиозно хомогенизиране на този стратегически район, за който Високата порта не храни и капка съмнение, че в обозримо бъдеще ще се превърне в основен операционен театър в неизбежната война между Османската империя и България.

---

⁴ Македония и Одринско. Статистика на населението от 1873. София, 1995; Карайовов, Т. Материали за изучаване на Одринския вилает. – Сборник за народни умотворения, наука и култура. Т. XIX. София, 1908.

⁵ **Cirilli, G.** Journal du siège d'Andrinople (Impressions d'un Assiégé). Paris, 1913, p. 31.

⁶ **Милетич, Л.** Разорението на тракийските българи през 1913 година. София, 1918, с. 289-290.

Като анализира различните статистики, проф. Л. Милетич изчислява българите в Одрин през 1912 г. на 634 семейства българи екзархисти и 1016 семейства българи патриаршисти и униати. Обикновено за тази епоха се приема, че едно домакинство се състои от 5 до 6 члена, следователно общият брой на българите в Одрин през 1912 г. по данните на Милетич ще варира между 8250 и 10 700, от които между 3170 и 3804 екзархисти. Обаче, освен с демографските си параметри, одринските българи участват във формирането на облика на града и със своето културни институции и дейност.

Одрин се превръща в център на българското културно-просветно и църковно-религиозно дело в Одринския вилает още през Възраждането и утвърждава тази си роля в годините след Берлинския конгрес. Първото училище е открито през 1851 г. в махалата Кале. Опитите за разширяване на училищното дело се натъкват на яростна съпротива от страна на елинизма и Цариградската патриаршия. Заради своите стратегически интереси към Проливите и техния хинтерланд Русия също не оказва достатъчна подкрепа, както на други места. През 1874 г. в града вече се наброяват четири взаимни училища в махалите Кале, Каук, Керишхана (назовавано в изворите също Киришхана, Киришхане) и Сарък мездан (Саръмездан), последното основано от П. Р. Славейков през същата година.⁷

Екзархийското училищно дело намира по-добра почва за развитие след Руско-турската война през 1877–1878 г. Още по време на руската окупация и с руски средства в Одрин са отворени шест основни училища за момчета и момичета в Каук, Керишхана, Кале и Илдъръм. Училището в Калето

---

⁷ Д-р Петър Берон и Одринската българска мъжка гимназия „Д-р Петър Берон“. Сборник от статии и документи. Съставители *Ив. П. Орманджиев* и *Ив. Ст. Пенаков*. София, 1958, с. 97-98, 104.

е главно или средоточно, т.е. централно, и с откриването на първи прогимназиален клас през учебната 1879–1880 г. придобива статут на трикласно училище. През учебната 1885–1886 г., когато в школото има 6 учители и 50 ученици, то се развива в четвъртокласно училище. През 1896 г. от него израства Българската мъжка реална гимназия „Д-р Петър Берон“, оставила ярка следа в образователното, възпитателното и културното минало на огринските българи. След две години гимназията се пренася в нова сграда в квартала Балък пазар. С откриването на шести клас за учебната 1896–1897 г. тя е преименувана на Българска мъжка педагогическа гимназия „Д-р Петър Берон“. Впоследствие, заради пожари, гимназията се мести още два пъти. През 1910–1912 г. за нея е построена нова сграда на стойност 150 000 златни лева, която обаче заради войната и последвалата я катастрофа остава неизползваема.⁸

Българската мъжка педагогическа гимназия „Д-р Петър Берон“ е „ковачница за просветителски и революционни кадри в областта“ в продължение на три десетилетия, по думите на проф. Воин Божинов. През учебната 1897–1898 г. тя има 133 ученици, от които 96 от Огринския вилает, 15 от Македония, 15 от Княжество България и 7 от Цариград и околностите. С годините броят на учениците постоянно се увеличава, за да достигне своя връх през 1909–1910 г. със 180 ученици. През учебната 1911–1912 г. учениците са 158. Директор на гимназията тогава е Димитър Мирчев, а учителският персонал се състои от общо 16 души (половината родом от Огринско, половината от Македония). Гимназията има и добре уреден пансион. Като мощно оръдие на културно-националната борба в града и региона се използва и струнният ученически оркестър, основан от арменец Максуг Якобиян и доразвит от унгарец Михай Шафрани и

⁸ Пак там, с. 110-113.

българина Михаил Балджиев, учители по музика.⁹

Одринската българска мъжка гимназия „Д-р Петър Берон“ е средище и опора на македоно-одринската освободителна борба в града и вилаета. От 1895 до 1907 г. председателите на Одринския окръжен революционен комитет са неизменно учители от гимназията: Христо Коцев (1885–1897), Лазар Димитров (1897–1901), Спас Мартинов (1901–1902), Велко Думев (1902–1903), Андрей Мацанов (1903–1904), Петър Васков (1904–1907). Секретарите и членовете на комитета също са от средите на гимназиалните учители, те са организатори и ръководители на околните и местните комитети в Одрински революционен окръг.

Екзархийското училищно-просветно дело в Одрин се допълва от Девическата педагогическа гимназия „Янко Касъров“, с 32-годишна история, която през учебната 1910–1911 г. има 139 ученички. Учителският персонал е 12 души, 6 учители и 6 учителки (1 от България, 2 от Одринско, 9 от Македония). Директор е Иван Мавров. И девическата гимназия разполага с пансион. В града известно време съществува екзархийско трикласно свещеническо училище – Духовна семинария. През учебната 1910–1911 г. в него се обучават 19 младежи (8 от Одринско и 9 от Македония), които като стипендианти на Екзархията се подготвят за бъдещи свещеници. В края на учебната година школото е закрито, а семинаристите са прехвърлени в Скопското свещеническо училище. Българите екзархисти в Одрин имат още четири смесени начални училища, по едно за всяка махала – Каук, Кершхана, Илдъръм и Сарък мездан. В града от 1897 г. съществува женско благотворително дружество с цел да подпомага бедните ученици в града. В него членуват

---

⁹ **Божинов, В.** Българската просвета в Македония и Одринска Тракия 1878–1913. София, 1982, с. 114, 118–119.

120 българки, а капиталът му на стойност 120 златни турски лири е вложен в БНБ-София.¹⁰

Във всяка одринска махала, населявана от българи, има и по една екзархийска църква: „Св. Георги“ в Каук, „Св. св. Константин и Елена“ в Керишхана, „Св. Димитър“ в Илдъръм, „Св. Пантелеймон“ в Сарък мездан (от тях днес са запазени, или по-скоро възстановени само две първите две). За известно време между 1897 и 1905 г. в мъжката гимназия е имало и параклис „Св. св. Кирил и Методий“. Одрин е седалище на Българска митрополия, но Високата порта никога не издава берат за български владика – не само заради противодействието на Цариградската патриаршия, но и под натиска на Русия, чиито геостратегически интереси към проливите я правят много чувствителна към Одрин, като част от техния хинтерланд.

Този църковно-канонически дефицит на българското екзархийско дело, който го поставя в неравностойно положение спрямо Цариградската патриаршия и гръцкото културно-просветно дело, е компенсиран от

ПРИСЪСТВИЕТО НА БЪЛГАРСКОТО УНИАТСТВО,

т.е. българите католици от източен или източно-славянски обред заедно с техните религиозни, просветни и други институции. Обикновено, когато в тази епоха се говори или пише за униатството, то се представя като чужда пропаганда. По инерция и историческата наука дълго време го третираше наравно със сръбската и гръцката пропаганда. Трябва обаче дебело да се подчертае, че за разлика от сръбската и гръцката пропаганда, които късат живо месо от българския национален организъм и хранят с него великодържавните програми на съответните страни, униат-

---

¹⁰ Пак там, с. 328-333.

ството (както впрочем и протестантството) утвърждава българското национално съзнание и оставя след себе си истински крепости на българщината – достатъчно е да се споменат Кукуш в Македония и Малко Търново в Одринска Тракия и тяхната роля в македоно-одринското освободително движение. В последните години този въпрос вече е решен справедливо, за което свидетелстват изданията на Македонския научен институт и Тракийския научен институт. Едно такова неопровержимо свидетелство е и мястото и ролята на Българското униатство в Одрин преди и по време на Балканската война.

Като най-крупен просветно-религиозен център на униатството в Тракия изпъква Одрин, въпреки че българите католици там са по-малочислени от която и да е от селските енории. За сметка на това в града са съществували четири източнокатолически храма: „Св. Пророк Илия“, катедрална черква на епископ Михаил Петков в махалата Керишхана, „Св. Димитър“ в Каук, „Св. св. Кирил и Методий“ на възкресенците в Кале и „Св. св. Петър и Павел“ на възкресенците в предградиято Караагач. Още по-голяма тежест на българоуниатската общност придават католическите учебни заведения и просветната дейност, в която главна роля играят религиозните мисионерски общества (ордени) на възкресенците и успенците.¹¹

В града има Българска католическа митрополия и униатски владика – българин по националност и стремления. От 1883 г. униатски епископ в Одрин е Михаил Петков, родом от същия град. В навечерието на войната българите униати в Одрин са само около 250-300 души, но разполагат с две енории – в махалата Каук с църквата „Св. Димитър“ и в махалата Керишхана с църквата „Св. Илия“.

---

¹¹ **Иванов, М.** Паметници на миналото. – В: Календар „Св. Кирил и Методий“, София, 1942, с. 142-161.

Макар да са значително по-малобройни от своите екзархийски сънародници, българите униати в Одрин имат съизмерими с тях църковно-религиозни и културно-просветни институции. Това в най-голяма степен се дължи на подкрепата на католическите оргени на френските успенци, полските възкресенци и загребските милосърдни сестри, които действат в града и региона от началото на 60-те години или от края на XIX в. В непосредствен досег с българското население в Одринска Тракия католическите мисионери освен това се издвйват като истински застъпници на българската национална кауза в Европа и чрез своето влияние върху институциите и обществото играят ролята на това, което днес се нарича политическо лоби.

Свой колеж, духовна семинария и храм в Одрин имат и успенците, настанени в предградието Караагач. Колежът „Св. Василий“ съществува от 1897 г. и в навечерието на войната има около 160 ученици. Оттогава датира и униатската семинария с около 30 семинаристи. Възпитаниците и на двете учебни заведения, в голямата си част българи, освен общообразователна и богословска подготовка получават и отлични познания по френски език и култура.¹²

От 1881 г. в махалата Стамболйолу съществува и действа педагогически лицей „Мария Лурдска“, поддържан от Загребската провинция на обществото „Сестри на милосърдието на Св. Викентий от Пола“. Учебното заведение се развива до пълна гимназия и се утвърждава като едно от малкото девически училища не само в града, но и в цяла Одринска Тракия. Структурирано е в три степени – четири начални отделения, четири общообразователни прогимназиални класа и три педагогически гимназиални класа. Преподаването е главно на немски език, а като втори чужд език в по-горните класове се изучава френски. Ученичките

¹² ОДА–Пловдив, ф. 186 К, оп. 1, а. е. 116, л. 22-23.

от български произход изучават още български език и литература, а тези, които са от православно вероизповедание, учат и вероучението на родния си език. Предназначението на учебното заведение е да подготвя учителски кадри и затова в гимназиалните класове са застъпени различни педагогически дисциплини – възпитание, дидактика, методика и история на педагогиката.

През учебната 1911–1912 г. в педагогическия лицей „Мария Лурдска“ учат 202 девойки, от които 70 българки от Царство България и Одринския вилает, останалите са гъркини, еврейки, арменки, туркини и гр. Ученичките в трите гимназиални класа са 38, от които 28 българки (25 от България, 3 от Османската империя). Прогимназиалните класове наброяват 72 ученички, от които 30 българки (15 от България и 15 от Османската империя). Преподавателското тяло се състои от 12 монахини, предимно хърватки, и две цивилни лица – учителка и учител. В навечерието на Балканската война управителка на лицей е Мария Йозефа, а секретарка Текла Делах, и двете хърватки. На 18 май 1912 г. те изпращат изложение до българското консулство в Одрин, с което дават подробни сведения за структурата, програмата и персонала на девическия педагогически лицей „Мария Лурдска“ и молят за ходатайство пред Министерството на народното просвещение в София за признаването му като пълно средно учебно заведение според българското законодателство. Избухналата няколко месеца по-късно Балканска война не позволява това да стане факт.¹³ Просветното дело на католиците в Одрин се допълва от две основни училища – „Св. Елена“ за момичета, поддържано от облатките успенки, и друго за момчета, ръководено от възкресниците.

Най-голямата, авторитетна и значима християнска

---

¹³ ЦДА, ф. 336 К, оп. 1, а. е. 33, л. 71-72.

църковно-религиозна и просветно-културна институция в Огрин обаче е възкресенската мисия и нейната мъжка гимназия, които оформят един архитектурен ансамбъл в града и стоят в центъра на настоящото документално свидетелство. Затова едно кратко представяне ще бъде само в полза на читателите.

Религиозното общество „Възкресение Христово“ води началото си от 30-те години на XIX в. и се заражда в средите на полската политическа емиграция, намерила убежище в Западна Европа след потушаването на въстанието през 1830–1831 г. Възникнало първоначално като сдружение или братство за поддържане на националния и нравствения живот на полските изгнаници, през 1842 г. в Рим то се конституира в религиозна конгрегация под името „Възкресение на Нашия Господ Исус Христос“. Изборът на наименованието е символично съчетание на надеждите за политическото възраждане на полската нация с най-голямото тайнство на християнската религия. През 1862 г. папа Пий IX възлага на възкресенците да разгърнат своята дейност сред българите във връзка с появилото се сред тях униатско движение. Първият настоятел на възкресенската мисия в Огрин е Игнатий Карл Качановски, бивш артилерийски офицер, участник в полските въстания и Кримската война. През 1863 г. той полага основите на първоначално училище, което с течение на времето ще се превърне в пълноценна гимназия.

През 1867 г. учебното заведение се пренася в нова, по-обширна и удобна сграда в средищния квартал Киришхане. Негов директор и същевременно настоятел на възкресенската мисия е Тома Бжешка. Учебното заведение се състои от два отдела – български и френски, като във втория учат предимно деца на чуждестранни поданици. През 1874 г. френският отдел е закрит и на негово място е създадена духовна семинария. Пансионът, който дотогава се ползва

срещу заплащане от чуждестранните ученици, е предоставен за нуждите на българчетата, лишени от възможност да се издържат. През същата година заведението започва да се развива в гимназия с откриването на първи гимназиален клас с нова учебна програма. По това време учениците са 106, от тях 58 българчета. Учителският персонал се състои от 12 преподаватели, от които осем полски възкресенци и четирима българи.

По време на Руско-турската война през 1877–1878 г. за Българо-католическата гимназия в Одрин, както и за местното българско население, настават тежки изпитания. Цялото християнско население на града живее в постоянен страх от погроми и клане, каквито слухове усилено се разпространяват. Въпреки големия риск, гимназията и мисията на възкресенците се превръщат в убежище за преследвани от властите българи. След опожаряването на Стара Загора градът е изпълнен с бежанци. Около стотина жени и деца са приютени в гимназията, въпреки че там по същото време има над 70 ученици. В периода на временното руско управление през 1878–1879 г. обстановката в града се успокоява, в учебното заведение се разкрива трети гимназиален клас, а духовната семинария добива завършен облик. След турската реокупация голяма част от учениците от горните класове напускат гимназията, тъй като Княжество България и автономната област Източна Румелия изпитват остра нужда от образовани младежи. Те заемат важни постове в министерства, отдели, дирекции и други служби. Някои продължават обучението си в новосъздаденото Военно училище в София. Така възпитаниците на Българо-католическата гимназия на полските възкресенци в Одрин дават своя принос за изграждането на новата българска държава.

С разкриването на VII гимназиален клас през 1882-1883

г. учебното заведение добива статута на пълна гимназия. В последната четвърт на XIX в. и началото на XX в. тя бележи своя най-голям разцвет. Настоятели на религиозната мисия и директори на гимназията през този период са Валериан Пшевлоцки (1882–1886), Лука Вроновски (1886–1895), Август Мосер (1895–1902), Ксаверий Вилемски (1902–1908), Станислав Грич (1908–1914). На мястото на старите постройките е издигната нова масивна сграда с всички изисквания за модерно учебно заведение – спални помещения, класни и учителски стаи, специализирани кабинети, театрален салон, гимнастическа зала, читалня и пр. Учебното заведение е съобразено с гимназиалните програми в България и е признато от Министерството на просвещението в София. Застъпени са всички общообразователни предмети, особено внимание се обръща на езиковото обучение. Възпитанието на учениците се съблюдава строго, в пансиона царят строг ред и дисциплина.

Наред с общообразователните предмети са застъпени и дейности за придобиване на различни технически и професионални умения. Още от времето на Тома Бжешка гимназията има собствена печатница, в която учениците усвояват печатарското дело. Гимназията поддържа ферма и лозя в покрайнините на града, в които гимназистите имат възможност да се запознаят с модерното земеделие. В училищната болница работят най-добрите медицински специалисти в града. Сред тях е и българинът д-р Страшимир Дочков, активен деец на ВМОРО и член на Окръжния комитет на Одринския революционен окръг. В съответствие с най-новите насоки на образованието в гимназията силно е застъпена физическата подготовка, за което има просторен гимнастически салон с разнообразни спортни уреди. При хубаво време, а често и при сняг и студ, учениците се извеждат всяка сряда и неделя на разходки из околностите

на града. Гордост за гимназията е природонаучен музей, за който се твърди, че е единствен в цялата империя. Под нещото ръководство на учителя по музика Михай Шафрани, унгарски политически емигрант и известен композитор, оставил следа в Българското възраждане, в гимназията е създаден струнен оркестър, чиито изпълнения привличат вниманието на одринското общество. По-късно той е заменен с духовна музика. Оттогава води началото традицията учениците да дефилират под строй с красивите си униформи под звуците на духовите инструменти и да огласяват града със своите песни и маршове. Към гимназията и възкресенската мисия има католическа църква от източнославянски обред „Св. св. Кирил и Методий“, която сама за себе си свидетелства за същността на институцията.

Всичко това поражда

ДУХ НА НАЦИОНАЛНА ГОРДОСТ И ПАТРИОТИЗЪМ, КОЙТО ВЛАДЕЕ БЪЛГАРО-КАТОЛИЧЕСКАТА ГИМНАЗИЯ

В Одрин. Неслучайно след Освобождението нейните възпитаници устремно навлизат в обществено-политическия живот на младата българска държава. Патриотичният подем още повече се засилва през 1885 г. под влияние на Съединението на Източна Румелия с Княжество България и последвалата Сръбско-българска война. В онези дни учениците свободно и демонстративно пеят „Шуми Марица“, закриляни от френския трибагренник, който се развява над входа на гимназията като символ на могъща политическа протекция. В горните класове възниква таен ученически кръжок, чиито членове възнамеряват да се присъединят като доброволци към българската армия. Управата на гимназията и мисията едва успява да ги разубеди с аргумента, че Бъл-

гария тепърва ще има нужда от образцовани и добре подготвени хора. Полските възкресенци искрено симпатизират на българската национална кауза и дори с цената на сериозни рискове дейно я подкрепят. С тяхно позволение и регистрирани с тяхното религиозно одяние настанените под прикритието на секретари към българското търговско агентство в града офицери се присъединяват към ученическите екскурзии, за да разузнават фортите и другите военни укрепления.

**Български войници
след превземането на Одрин**

На 20 август 1905 г. в Одрин избухва стихияен пожар, който опустошава цели квартали. Пламъците поглъщат и импозантната сграда на Българо-католическата гимназия, заедно с нейните кабинети, библиотека, печатница и пр. Заради тази катастрофа през 1906–1907 г. учебният процес е замразен. В следващите години гимназията постепенно се възстановява, но никога след това няма да достигне предишния разцвет. По време на Балканската война тя

става убежище за мнозина българи, учители или революционери, издирвани от властите. Сред тях е и войводата Димо Янков от Малко Търново, който прекарва цялата обсада в гимназията. Там намират убежище и закрила униатският епископ Михаил Петков, управляващият екзархийската митрополия архимандрит Никодим, гръцкият митрополит Поликарп със свои свещеници, френският консул със семейството си и цялата мисия, руският консул, много семейства от различни националности. Броят на приютените достига до 800 души и всички те на 13 март 1913 г. заедно с цялото християнско население на Одрин посрещат българската войска като освободителка и избавителка. За съжаление радостта им е кратка.

По време на турската реокупация гимназията пак се превръща в убежище за българите и европейските поданици. С избухването на Първата световна война през 1914 г., когато дипломатическите представители на великите сили от Антантата напускат Одрин, турските власти слагат ръка на гимназията, разграбват училищния инвентар, унищожават печатницата, съставят вътрешната уредба на черквата „Св. св. Кирил и Методий“. Формално учебното заведение просъществува до 1928 г., когато окончателно е закрито, а имотите му са изкупени на безценица от турската държава.

От 1880 до 1914 г. Българо-католическата гимназия на полските възкресенци в Одрин дава образование на 3096 младежи, от които 83 завършват със зрелостно свидетелство. Сред нейните възпитаници се открояват имената на редица изтъкнати български общественици, политици, дипломати, воннослужещи, лекари, просветни дейци от различни краища на българското национално землище, като генерал Кирил Ботев, генерал Бончо Балабанов, министър-председателят Андрей Тошев и още много други.

Особено значим е броят на българите от Одринска Тракия, сред които първо място държат малкотърновци – генерал Алекси Попов, полковниците Стойчо Гаруфалов и Петър Калканджиев, журналистът Владимир Бурилков. Житейските траектории и активното участие на държавното и обществено-политическото поприще, македоно-одринската борба и войните за национално освобождение и обединение са най-добрата атестация за ролята и значението на Българо-католическата гимназия на полските възкресенци в Одрин в българската история изобщо и в тракийското движение в частност.¹⁴

Тук публикуваме само онази част от отчета на Българо-католическата гимназия на отците възкресенци в Одрин, която се отнася за събитията по време на войната 1912–1913 г. Пропускаме първите 25 страници, които са посветени на историята на възкресенската мисия и учебното заведение, както и последните, съдържащи служебна информация, статистики и списъци на преподаватели и ученици. Запазваме оригиналните правопис, стилистика и пунктуация на оригинала. Заглавието е поставено от автора на документа Адолф Ружницки.

[...]

---

¹⁴ **Кертев, Г.** Поляци и българи. Делото на отците възкресенци в Одрин 1863-1918. София, 1936; *Тодев, Ил.* Създаване на Българо-католическата гимназия в Одрин. – Исторически преглед, 1987, № 1, с. 85-90; *Елджеров, С.* Униатството в съдбата на България. София, 1994; *Георгиев, А.* За просветното дело на българите в Одрин и мястото на отците възкресенци в него. – История, 2013, № 6, с. 465-475; *Елджеров, С.* Българското униатство в Одринска Тракия (1860-1913 г.) – Сборник Тракия. Т. 7. Хасково, 2016, с. 14-42.

ОСВОБОДИТЕЛНАТА ВОЙНА

„България едва почнала да мобилизира: в Одрин се пръснаха слухове, че войната между двете съседни държави е неминуема. Сношенията не бяха още официално прекъснати, но обноските им бяха обтегнати до такава степен, щото всяко приятелско споразумение беше вече невъзможно. Враждебното настроение сред мюсюлманската тъмна маса растеше против българското население и зимаше мигновено огромни размери.

Българското консулство в Одрин беше заобиколено на всяка крачка с турски шпиони. Който отиваше там по някаква важна работа, на излизане веднага биваше разпитван на улицата, забелязван в полицейското тевтерче; в края на краищата караха го в участъка или направо в затвора. Не само българите се третираха по този начин, но и чужди поданици на пр. Директора и префектът на поменатата Гимназия бяха спирани и разпитвани из улиците, защото ходили при българския консул; те бяха принудени да носят със себе си документи, че не са българи, нито пък че са български поданици.

Тогава Турция беше много надменна и самонадеяна, както се изразяваха някои отомански държавници: „Една стара и вековна империя не може да търпи подигравки и заканвания от няколкогодишно дете – България. Позорът ще го затрием в самата българска столица“. Наистина Турция се мислеше за непобедима. Самохвалството я заслепи и убеди, че даже и неподготвена, както би трябвало, ще нанесе смъртоносен удар на детето със своята многочислена войска; но не смяташе, че неприятелят отдавна вече не беше малко и неразвито дете, както го наричаха. От 35 години насам, веднага след освобождението си, България се залови сериозно за

работа, и във всяко отношение направи голям напредък; на пр[имер] в учебно-просветителното дело, възпита храбра армия, економически се въздигна; когато Турция от година на година се разлага и с бързи крачки, ако не с големи скокове, върви към опропастването си. Уповавайки се на своето минало, тя обяви война на 5 Октомврий 1912 год. и не искаше да предвиди, че последствията ѝ ще бъдат пагубни за нея, може би и за всякога.

Още българският и гръцкият консули не напуснаха Одрин, когато дойде известие, че Свиленград е вече в български ръце. Подир пладне на 6 с. м. консулите отпътуваха; същата вечер турското правителство арестува всички интелигентни българи и покрай тях повлиятелни селяни, на другия ден ги пратиха на заточение в Измит – М[ала] Азия. Общата участ сполетя и нашите двама – българи преподаватели. Тичания и всевъзможни постъпки, направени от Дирекцията, за да ги освободят, бяха безуспешни.

Съдбоносният час приближаваше за града и туй по-скоро, отколкото мислехме. В начало на мобилизацията колебахме се, какво да правим с учениците, български поданици в случай на война. Страхувахме се, да ни не нападнат турците и в последното си отчаяно отмъщение да не изколят поверената ни младеж. Получихме даже и от родителите на нашите пансионери писма и телеграми да ги проводим обратно в България. Решихме да ги изпратим в отечеството им, за да нямаме отговорност нито пред Бога, нито пред родителите, защото в случай на непредвидени смутове, не можахме да осигурим живота им.

На 26 Септемврий с. г. тръгнаха 8 ученика, по-възрастни, които бяха дошли с гаранции, за да пристигнат по-скоро на местата си. Втората серия беше по-много-

бройна; тя имаше 50 ученика, български поданици, всеки от тях получи по две т[урски] лири за път и храна за три четири дена; из между тях 30 нямаха пари за пътни разноски, дирекцията ги снабди с нуждното, за да не излага техния живот на опасност. И както по-после се научихме, едва след три дена те пристигнали в Цариград; а от там подир различни приключения през Кюстенджа и по Дунава се върнали в България. От Одрин до Цариград ги придружаваха двама свещеници и двама французи преподаватели, от там нататък само един свещеник. 15 ученика българчета турски поданици останаха в заведението през цялата обсада. 80 ученика се записаха през 1912–1913 год. Постъпиха 76 в началото на учебната година, само един месец имахме училищни занимания; на 6 Октомврий прекратихме, понеже обстоятелствата не позволиха да продължаваме.

Пограничните турци, изплашени от българското оръжие бягат право в Одрин. От всички страни те нахлуват в града, като се надяват, че тук ще намерят сигурно убежище. Колко се мамят те! Одрин още няколко часа, и той ще се стресне и ще бъде принуден да гледа това, което не би желал никога да види. На 8 Октомврий с. г. оръдията започнаха траурна прелюдия, а след два дена т. е. 10 Октом. с. г. градът беше обсаден от всички страни, железопътната линия беше пресечена от българската армия, на 17. телеграфното сношение се прекрати с цял свят. Останахме изолирани от всякъде. Шукри паша, комендантин на града, имаше безжичен телеграф на Хадърлъка, но го държеше само за себе си, и самите консули не знаеха през няколко седмици, че той се сношаваше с Цариград.

Одрин става от ден на ден по-тесен за всички, защото приближава за него последен час; всякой желае да избя-

га навсякъде далеч от тук, само да не гледа ужасии, и да не чува гърмежите на адските оръдия. У жителите се вижда общо притеснение. Изражението на лицата е навъсено, мрачно и умислено.

Богаташите и други свободни личности напуснаха града още с предпоследния или последен трен; тук сега се вижда на всякъде войнишка паплач, където да се обърнеш навсякъде ще срещнеш турски аскер, из улиците, махали и сокаци.

До 8 Ноемврий 1912 г. бомбардираха само крепостите, градът не беше засегнат. На Архангеловден 8 Ноемв. първата граната падна в града на 4 часа след пладне.

И така продължаваха гранатите да свирят из въздуха непрекъснато 13 деня от 8 – 21 Ноемврий с. г. В това продължение бяха хвърлени 1070 български снаряда, според турската статистика, разрушени 333 къщи; убити 16 души, ранени 53, от които после умряха 6.

Денем всичко утихваше, поне 4-5 часа; след обед започваше от ново и продължаваше през цяла нощ. Когато валеше дъжд и времето беше мъгливо, тогава престрелките ставаха по-продължителни, защото нападателите се доближаваха даже и до окопите.

На 20 Ноемврий с. г. Огрин беше цял атакуван от всички страни и най-силно обстреляван. Мислихме, че тази нощ ще се свърши обсадата; но след един час огънят угасна; оръдията млъкнаха; нашите надежди се осуетиха, а на другия ден се научихме, че било сключено примирие за два месеца.

В заведението си дадохме гостоприемство само на много маалко души през първата война. Гръцкият пансион със своите възпитатели беше настанен; по-после дойде Г-н С. Клеменко, управляющия руското консулство в града с персонала си. Освен него имаше и няколко господа

и Н. В. Преосвещенство Г. Г. Михаил Петков, Българо-Католически Епископ.

В града имаше някои българи, интелигентни, които успяха да се укрият за няколко дена от очите на турските власти в частни къщи; но последните не можаха да им дадат сигурно убежище, защото почти всеки ден се претърсваха под различни претексти, та никой не искаше да рискува живота си заради тях.

Един от тях беше принуден да търси подслон в манастирско затишие. Още преди да се затвори границата, мобилизацията не беше превършена в България, за него се приготвяваше тук бесило или смърт по някой друг начин. Народният борец пожертвува всичко за свободата; сега не можеше да бяга, защото границата беше обсадена с турска войска; на всяка крачка можаха да го хванат. Жената с малки деца не му позволявали да се хвърли срещу неприятеля, за да го утрепят. Както някога, така и сега манастирската килия спаси живота на един примерен домакин и верен скин на отечеството си. С него прекарваха обсадата още трима преподаватели; двамата бяха доста стари, почитени господа; цялата им вина, да кажем престъпление, беше тази, че са българи – врагове на държавата, за туй се търсят и арестуват.

Примирието беше сключено за два месеца, които минаваха много бавно и тягостно. В други обстоятелства два месеца ще изминат скоро и неусетно; през обсадата времето се протакеше до безкрайност и траеше като нескончаема вечност. Някои се залъгваха, че примирието ще се свърши със сключване мир; надеждата осуетяваше техните блянове. Съестните артикули се намаляваха, или съвсем се изчерпваха; а гладът взимаше по-големи размери; най-напред той върлуваше немилосърдно между бедните, като ги принуждаваше да ядат

хляб от всевъзможни смесове, с малко количество най-доно брашно, или нямаше никак брашно в него. Цената на брашното се въздигна на 250 лева торбата; кой можеше да се храни с толкоз скъп хляб? Не само бедните, но даже средната класа превършваха спестените запаси, а краят беше още далеч.

Положението на християните, които избягаха от по-близките села в Одрин, се влошаваше всякой ден. Имаше много селяни българи в турското тилово управление; те не можаха да избягат към българите, понеже имаха пред себе си турската войска, която ги караше да бягат заедно с нея в Одрин. Към края на Декемврий с. г. повече от 10,000 християни останаха без покрив, храна и пари; те бяха принудени да се обърнат за помощ към частни лица. Турското правителство не искаше да знае нищо за тях, нито пък да се погриже да им помогне. В манастира имахме няколко селяни, които се поддържаха от нас, други дохождаха само да се хранят – квартира си бяха намерили из града. Те се опитаха да избягат през боевата линия преди да изтече срокът на примирието. И по-после, както се научихме, нашите селяни и други одринчани, сполучили да се отърват от бедствията в обсъдения град. Ежедневно се трупаха стотини гладни старци, жени и деца пред манастирската врата, за да получат парче чист хляб; из първо беше лесно да им се помага, но после гладът [в]зима по-големи размери, и почти беше невъзможно да се помогне на всички.

Благодарение щедростта на Г-н Сергей Клименко християнското население, особено българското и гръцкото, не търпеше остра нужда. Освен изпратените му 500 т[урски] а[ири] от руското правителство той раздаваше частни помощи от собствените си суми.

На 21 Януарий 1913 г. 8 часа вечерта, тъкмо един час

след изтичането на двумесечното примирие военните действия се подновиха с още по-голям ужас, отколкото в първата война. Гладът беше бомбардиран и атакуван от всички страни и почти през цялата нощ, даже и през деня, но безуспешно за обсадените. Изпоплашеното население търсеше по-сигурни убежища в такива места, дето снарядите не засягаха. Заведението на О. О. Възкресенци беше незасегнато през първата бомбардировка, по тези съображения всички искаха да се настанят в него. Някои се шегуваха, други бяха убедени, че Възкресенците няма да пострадат никак, понеже техните ученици и възпитаници знаят добре местоположението на своите възпитатели. Както и да е, слава Богу, нито един куриум не ни направи никаква пакост. Снарядите минаваха покрай Заведението или по-над него, но не го закачаха. През първата вечер на втората война бяха приети в Заведението 560 души, а след третия ден числото им се попълни и станаха 700 души. В манастиря живееха: Н. В. Преосв[ещенство]. Г. Г. Михаил Петков, Високо Препод[обие] Д[ядо] Никодим архимандрит, управляющ българската митрополия, гръцкият митрополит Поликарп с дякона си; няколко свещеника и господата. В Гимназията се настанаха: френският консул Г-н М. Кюне с майка си и сестра си, и цялата френска колония; Г-н С. Каименко с персонала си и английската колония; гръцкият пансион, арменски и гръцки семейства.

Българските семейства имаха отделни стаи, понеже малките им деца се нуждаеха от отоплени помещения. Между тях имаше няколко семейства, чиито бащи се криеха в манастиря; последните скришом се срещаха с домочадието си. От 21 Януарий почти до края на обсадата дните ни минаваха в постоянни тревоги, ождания да се свърши по-скоро „чистилището на сегашни-

те дни“. Когато офицерите и Владиците предлагаха на Шукри паша да предаде града, той заявяваше официално, че няма да го предаде по никакъв начин: „Вие се молете и успокоявайте населението, казваше той на духовните началници, а града оставете на мене; офицерите са войници, нека се сражават и го защитяват храбро“. Към края на Февруарий населението нямаше хляб; повторно му предложиха да тури край на тези бедствия; той отговори: „До когато се намира в града корица черен хляб и още един конски крак, не се страхувам; но в случай че и туй се свърши, тогава ще изведа населението на един край на града; ще обърна оръдията към него и ще го направя на прах и пепел“.

Военните складове бяха пълни с брашно, сухари и други съестни артикули до последен час на превземането на града; войниците, изнурени от дългото стоене на гъждове и сняг и постоянни сражения, изтощени от глад, студ и болести, заприличаха на сенки, скитаха се из града, просека по улиците милостиня като просяци; навлизаха в частни къщи, обираха и изнудваха изплашеното население. Най-сетне Господ се смили над нас. На 11 Март ст. стип с. г. 1 часа след падне оръдията започнаха да сеят адски огън на одринските укрепления и непрекъснато продължаваха през 12 и 13, докле победата не окичи българския юнак с лавров венец.

В сряда на 6 часа сутринта българският триколюрен байряк се развяваше вече на върха на Айвас-Баба. На 7 часа видяхме, как бягаше турският аскер в най-голям безпорядък из одринските улици, но никой не смееше да излезе навънка. Тогава разбрахме, че съдбата е вече решена. На 8 ½ часа сутринта един ужасен гръм разтресе града, небето се покри с бели пушечни облаци – арсеналът и други складове муниципии бяха хвърлени във въздуха. Из-

поплашихме се много, и мислехме, че всинца ще изхвъръкнем на горе. Защото Шукрията (така го наричаха през обсадата) имал намерение да разори държавните здания и джамии: „Последният час приближи за Одрин. Неприятелят стои пред неговите врата; още малко и ще нахлуе в него. Поднавам арсенала, складовете с муниции; държавните сгради и джамиите хвърлям във въздуха, за да не ги оскверни кракът на гяурина, това е последно известие от тук. След туй развалям телеграфа“. Трагизмът на одринския герой не може да се развие в цялата си страшност, защото свръхчовешката храброст на българския войник и неговата светкавична бързина и сръчност попречиха и осуетиха намеренията на коменданта.

На 10 часа пред пладне българската кавалерия със сръбската минаха по край Зданието ни, приветствувани от всички; подир половин час Г-н Майор Неделчев с Г. Г. офицерите дойдоха ни на гости право от бойното поле. От тогава имахме постоянно гости: бившите ни ученици, покрай тях и други познати ни посещаваха. В пансиона приготвихме няколко кревата, понеже нашите възпитаници, които отиваха или връщаха от Чаталджа, се спираха у нас и нощуваха, защото в града нямаше достатъчно място. Одрин подир няколко дена заприлича на славянски град; на всякъде се виждаше движение, живот, и напредък вече се забелязваше. И като бленувахме и се надявахме, че Едирне скоро ще заприлича на европейски образец град, внезапните политически усложнения осуетиха нашите надежди и блянове и го превърнаха в първобитното му плачевно състояние и го тласнаха още по-долу, отколкото беше преди войната.

Ето какво го сполетя след непълни четири месеца, когато българите се оттеглиха и неговите стари господари се завърнаха. Известният очевидец така опис-

ва тоя трагичен момент: „На един часа след полунощ ме събудиха. В сън или на яве инстинктивно попитах: „Турците дойдоха ли?“. Подир няколко минути се облякох и бях готов. Излизаме с Пр. О. Настоятел от къщи и отиваме право във френското консулато, защото Г-н М. Кюне прати гавазина си след полунощ, за да ни повика. Из града всичко тихо и глухо. Но тази тишина със зловещото си мълчание предсказва нещо лошо. По пътя се научаваме, че всичките български чиновници заминали за стара България още преди полунощ. Влизаме в консулатото; и тука страх, паника и ужас. Жени, мъже облечени наскоро, някои от тях още полусънни приказват за нещо помежду си, или шушукат си нещо, което за нас е неразбираемо. Френският консул Г-н М. Кюне ни извести, че турците са под Кулели-Бургас, според сведението получено от генерал Вълчев, който замина на поста си, да командува войската.

„Турците под Кулели-Бургас, т.е. пред вратите на Одрин“. Какво страшно чудовище! Не знам дали Ханибал бил толкова страшен в очите на римляните, както турчинът у тукашния християнин. Турчинът за раята е олицетворение на всички възможни физически и нравствени изстъпления; когато искат да заплашат каприциозното дете, казват му: „Турчин иде“ и то веднага се усмирява.

Турците се приближават. Това известие разбуди моята фантазия, в която се съживяваха скръбните възпоминания из миналите векове на българския народ под турско иго.

Връщаме се у дома. Градът спи, или мълчи; легнах си. Опитах се да засна, напразно. Не мина един час, и градът се събужда инстинктивно и се научава за фаталното известие. Никой вече не спи. По къщите се виждат

светлинки. Едни си говорят на тих глас, други тичат при съседите и запитват, какво стана, а трети, пригответи си бохчишки, отиват и сами не знаят, накъде да тръгнат. Улицата пред Заведението ни пълна с народ. Българи, гърци, евреи и арменци чакат да им се отвори вратата на манастира. Пр. О. Настоятел ги съветва, утешава, че турците са още далеч; никой не иска да се убеди; всякой се стреми да се скрие пред турчина. Нямаше друг изход: трябваше да отстъпим. Манастирската врата се отвори отново (едва преди четири месеца без седем деня беше се затворила) и прибра злощастните и им даде подслон. В няколко минути дворът с колумнадите заприличаха на развътанувано море.

7 Юлий разсъмна. Отидохме при комендантина. Там ни казват, че турците наистина преминали линията Мидия-Енос, но Европа ги спряла. Връщам се у дома и успокоявам народа. Подир пладне комендантът, обикаляйки града, мина покрай заведението ни, спря се за малко да утеша населението, че европейските сили, според получената телеграма, спрели турската армия в похода. Отдъгнахме малко, и се поуспокоихме. Здрачи се. Ужасна нощ! Пази Боже! На всички страни пушечни вистрели, куришуми кръстосват въздуха по разни направления. На Кара-Агач истински ад. – 8 Юлий Понеделник отиваме на Кара-Агач на лов за новини. Магазините и дюканиите са затворени; гърците са неспокойни. Срегнахме се с българските патраули; попитахме един войник: „Какво има?“ „Не виждате ли, Честни отци, разсипаното брашно из шосето“, попита войникът. Наистина главното шосе от Одрин до Кара-Агач беше посипано с брашно. „Нощя, продълажи войникът, гърците разбиваха държавните складове, крадяха брашно, шаяк, захар и др. Сега ходим с кмета и търсим виновниците“. Сбогувахме се с него и

продължихме пътя; сега разбрахме вчерашната стрелба. По пътя видяхме купове торби брашно, захар, шаяк. Всичко това намериха у гърците. Торба брашно продаваха за 5 лева или прехвърляха в градините или оставяха на пътя, за да не бъдат хванати. Стигнахме на Кара-Агач, отидохме право при отците Успенци. Питаме за новини, разказват ни за нощните вистрели.

Още не сме довършили разказа за гръцката авантюра, когато двамина български чиновници по железниците дойдоха на гости. Очудени, питаме ги радостно: „Вие Господа, връщате ли се тука?“. „Да, отговориха те, не само ние се върнахме, но превозихме със себе си и цялата България“. Веднага мир и спокойствие се възцари в душата ни. Разправиха ни всичко. Сбогувахме се с тях. Побързахме да съобщим радостната вест на нашите. Щом влязохме, всички питат: „какво има?“. Разправихме. Успокоиха се. През този ден новините въобще бяха ободрителни, но не липсваха и неприятни, които потвърждаваха напредването на турците. Към 7 часа след пладне, дохожда едно сериозно лице и съобщава, че турците били на 30 км. от Одрин, към гагаузкото село Аслан. Това съобщила един български чиновник, бягащ с един войник. Лицето, което донесе тази вест, беше сериозно: за мен вече нямаше съмнение. Само че трябваше да пазя тайна. Каква паника, ако нахлуят в града през нощта! О, Боже, смили се над тоя многострадален народ! Отложки за утре тази чаша! – Оттеглих се на почивка. Пушечните вистрели се подгържат. Станах няколко пъти, за да се вслушвам. Отдадох се на размисления... какво не могат да направят тези диви орди арапи, лази, кюрди и всевъзможни анадошки елементи, подир толкова поражения и унижения, наложени им от християнското оръжие...

На 10 часа вечерта коменданта прати двама войни-

ка в заведението да повикат кочияша арменец, който се криеше със семейството си в мѣнастира. Той отиде и не се върна повече. Преди полунощ една каляска се спря пред училището и извика Г-н Помощник Кмета. Едва се качи извиканият, файтонът веднага замина бързо, а подир него се затърчаха други файтони, кола и автомобили. Как скоро тичаха към границата! Българите се оттегляват, повторно заплаках. Червената ракета, описвайки от градската кула крива линия из въздуха, оповести скръбния сигнал. С такива мисли прекарах нощта. Съмна се. Изповядах се, отслужиох св. Литургия с най-голяма набожност – кой знае, може би за последен път. След литургията се явявам пред хората. Всички питат за новини. Часът е 6 ½. Вистрелите се усиляват. На всяка минута взимат по-големи размери. Няма съмнение, казвам си, турците са нахлули, те се сражават по улиците с българските патраули. От всички страни тичат изплашени хора, за да са в училището. Башибозуци въоръжени стрелят по улиците. Улиците запустяват.

Съдбоносен, решителен момент! Горчица тѣга обзе всички ни. Какава ирония, каква подигравка с кръвта на толкова хиляди български синове, загинали по тракийските поля! Не беше ли Европа, която възпяваше до небесата славата на българското оръжие! Не беше ли тя, която благоговееше пред нечуваната храброст и безпримерното самоотвержение на българския войник! А днес какво виждаме? Къде е тази Европа, за да спре този безпримерен скандал в историята, да спре тази вопиюща неправда на азиатските пѣлчища... Внезапно някой ме прекъсва. Виждам същото лице, което снощи ми беше съобщил за близостта на турските войски. Сепнах се. Какво има, моля? „Навлязоха“, промѣлава то с тих глас. Часът 7 ¾. Рѣка се подава на пожарната кула, скъсва

българското знаме, хвърля го долу, като го заменява с полумесец. Качих се на горния етаж. Френското знаме вече се развяваше на нашето заведение. То ме ободри малко. Вгледвам се навсякъде, войска не виждам. Едва след половин час г-н Кюне, френският консул, доведе един кавалерист и го постави на вратата на заведението. Всички се затичат да видят войника. Едва след пладне влиза в града част от войските. Веднага команданта издава прокламация към населението. В тази прокламация се казваше целта на похода, канеше се населението да се предаде на мирно занятие, като се не плаши от нищо. Канеха се всички в определен срок да предадат оръжието. Застрашаваха със смърт всички, които ще се осмелят да посегнат на чуждото.

Никой не вярваше на миролюбивите уверения. Дюкяните си останаха затворени и хората изкрити по къщите. Като подкрепа на тия официални уверения, турци, цигани, евреи под разни претексти със знанието и закрилата на властта почнаха да грабят по християнските къщи. Който циганин, турчин, евреин искаше да заграби или да отмъсти някому, сега му беше времето. Една дума на полицията или на войника, този е комитин, български офицер, български войник, или просто българин, беше достатъчно престъпление, да се хвърли в затвора. В няколко дни затворите се изпълниха с българи и арменци. Вината на последните била, че симпатизирали на българите. Съставиха се компании за изнудвания. Достатъчно беше да се посочи от турчин, че онзи там християнин му дължал едн колко лири, за да се подложи на изтезания мнимият дължник, до като не изплати до пара мнимия дълг.

Други пък просто и ясно заявяваха на по-заможните: дай толкова лири, другояче, ще те представя като

опасен пред правителството или ще заявя, че имаш оръжие. Самата войска правеше обир и изтѣпления над жени, главно по грѣцките къщи. Това всичко се долагаше от потѣрпевшите на грѣцкия владика, но последният е казвал: „мѣлчете да не знае никой; нали се избавихме от бѣлгарите, това ни стига за сега“. Арабите се отличиха по кражба на пари и часовници, но и по морални изтѣпления не падаха по-долу от своите колеги.

Още не изминал срокът, предвиден от прокламацията за предаване оръжие, властите трѣгнаха да обискират бѣлгарските и арменските къщи. Под претекст на оръжие, коако изнудвания, коако грабежи се извършиха! Достатѣчно беше един турчин да каже, че еди кой си християнин имал негови вещи, и се удовлетворяваше за явлението му.

При всичко, че турците уверяваха всички да бѣдат спокойни, никой не вярваше. Християнските семейства, които още на 6 Юлий сутринта бяха се прибрали у нас, не искаха да слушат за отиване по домовете си, те стояха цели две седмици. Въпросът беше много по-труден за ония бѣлгари, които, дошли по разни причини от Стара Бѣлгария, бяха изненадани от турското нахлуване в Одрин.

Между тях нямаше военни, нито компрометирани, мимо това никой не смееше да се покаже на улицата, понеже знаеше сигурно, що го очакваше. Изминаха три седмици, препѣлнени с тревоги и изненади. Евреите и гѣрците не закъснели да уведомят правителството, че в католическата м[ѣжка] гимназия се криели бѣлгарски офицери, войници, комити, самият 2-н Шангов, че там имало чудо бомби, пушки, патрони, кой знае дали още не и топове. Дѣржавата е в опасност. Взимат се сериозни и

ефикасни мерки. Цял кордон войници, стражари и полицейски опасват гимназията. Сам валията Хагџи-Агил бей отива във френското консулатство да иска разрешение, за да обискира опасното заведение.

Френският консул, г-н Кюне, уведомява посолството в Цариград. Отговарят му: „по никоя начин“. Консултът съобщава отговора на валията. Последният не се обезсърчава. Но сега изпраща няколко офицери от щаба. Отговорът бил същия. На другия ден друга депутация, пак същия отговор „не може“. С поставянето [на] кордона, директора на гимназията уведомява консула, който веднага дохожда в заведението. „Влизат ли в заведението?“ пита той. – Не, му отговаряме. Щом не влизат вътре, и входа и изхода за всички е свободен, а кордонът нека си стои. И стоя той цял ден и цяла нощ, едва на другия ден привечер беше вдигнат. Всички отгърнаха. При това трябваше да се намери някой начин, за да се изпратят тия хора в България. Заведението се застъпва; снабдява ги с паспорти. Но с това заминаването им не беше още съвсем сигурно: можеха да ги върнат обратно, и то не вече в заведението, а в затвора, нещо, което някои бяха изпитали. При това положение един от отците на заведението се решава да ги придружи през Цариград чак до България. Тъй и стана. И сега, когато пиша тия редове, научавам се, че всички пристигнали благополучно по домовете си. Слава Богу!

[...]